

Äktenskapet i hellenistisk gravkonst

Sandra Karlsson, D-student i antikens kultur och samhällsliv

Varje tid har sitt sätt att förhålla sig till förflutna civilisationer och deras materiella lämningar. Under en lång tid såg man visuella lämningar från de antika kulturerna som enbart illustrationer till de litterära källorna. Det är först under de två senaste decennierna som man börjat uppfatta detta material som en viktig kunskapskälla. Bilderna kan ge oss information om sådant som litteraturen inte berättar om och spelar därför en viktig roll vid förståelsen av det förflutna. I denna artikel behandlar jag det visuella materialet som ett uttryck för de normer och värderingar som existerar i ett samhälle. Mer specifikt kommer jag att beröra hur man visuellt valde att framställa äktenskapet i gravkonsten från den period av det antika Greklands historia som kallas för hellenismen.

Hellenismen

Under antiken hade kvinnor en underordnad ställning i det grekiska samhället. Stora förändringar kom dock att ske under den period som är känd som hellenismen. Denna period börjar med den makedoniske hänföraren Alexander den Stores död år 323 f.Kr. och slutar i samband med att Egyptens drottning, Kleopatra VII, får se sig besegrad av romarna och därför tar livet av sig år 30 f.Kr. Efter Alexanders död kom hans efterträdare att styra över de stora områden som han hade erövrat och det resulterade i en spridning av grekisk kultur till stora delar av den då kända världen. Hellenismen var en kosmopolitisk period som innebar att många greker lämnade sina hemstäder och flyttade ut till de områden som erövrats av Alexander. Det ledde i många fall till att det sociala nätverket minskade och nya familjebildningar uppstod. Dessa nya samhälleliga och individuella behov kom att resultera i förbättringar gällande kvinnors finansiella och rättsliga status.

Under den hellenistiska perioden sträckte sig det grekiska inflytandet över ett område som innefattade stora delar av det östra Medelhavsområdet. Grekisk-makedoniska härskare styrde över områden som till exempel Egypten och Mindre Asien. Jag har för avsikt att främst beröra staden Kyzikos som ligger i nordvästra Mindre Asien. Kyzikos grundades inte under hellenistisk tid utan redan år 756 f.Kr. av den grekiska staden Miletos. Detta skedde i samband med att städer på det grekiska fastlandet bedrev en omfattande kolonisering av Mindre Asiens kustområden. Sin största blomstringstid upplevde Kyzikos under hellenismen då staden var en kommersiell och marin makt. Till skillnad från många andra grekiska städer fick Kyzikos behålla sin autonoma ställning och spelade enbart en passiv roll i utrikespolitiken.

Gravkonst

Vissa kategorier av grekiska kvinnor fick det alltså bättre under den hellenistiska perioden men gav denna förändring något visuellt avtryck i framställningen av äktenskapet? För att kunna få svar på denna fråga är det till fördel att studera de gravmonument som restes över avlidna personer. Ett stort antal gravreliefer från hela den grekiska världen ger uttryck för de normer och värderingar som förväntades av kvinnor och män. Gravkonsten är ett sätt för en familj att manifesteras sina medlemmar och visa på de egenskaper som man uppskattade hos dem. Syftet med denna typ av konst var att hylla den avlidne personens föredömliga karaktär. Framställningen av dem betonar deras moraliska förtjänster, färdigheter, tjänstgöring och sociala status. Det handlar alltså om hur den identitet som en person hade i livet konstruerades av samhället efter hans eller hennes död. Därigenom fungerar gravkonsten som en tillbakablickande snarare än en framåtblickande form av åminnelse. Samtidigt ger den uttryck för konstruktioner av ett ideal snarare än representationer av ”verkligheten”.

Bankettscener

Ett vanligt motiv inom den hellenistiska gravkonsten går under benämningen bankettscener. I Kyzikos var detta motiv mycket populärt och finns därför avbildat på en majoritet av alla kända gravreliefer. Bankettscener är ofta väldigt standardiserade i sin utformning och föreställer i många fall

Bankettscen från Kyzikos. (Johanna Fabricius, Die hellenistischen Totenmahlreliefs. Grabrepräsentation und Wertvorstellungen in ostgriechischen Städten, München 1999, Tafel 35a).

en man som ligger tillbakalutad på en bankettsoffa (*kline*) och en kvinna som antingen sitter på en stol bredvid bankettsoffan eller på dess fotända. Andra konstellationer förekommer och då rör det sig främst om att ett flertal män eller kvinnor finns närvarande. Uppkomsten av bankettscener i Grekland har ett nära samband med införandet av sedvänjan att ligga till bords på *klinai* vid dryckesfester (*symposion*) och måltider. I likhet med symposiet hade detta bruk ett orientaliskt ursprung och det infördes i Grekland på 600-talet f.Kr.

De tolkningar som har gjorts av bankettscenerna är starkt centrerade kring frågan om de föreställer en händelse som hedrar och symboliserar den döda personens liv eller om de har ett mer direkt samband med begravningsritualen. Enligt den förstnämnda tolkningen föreställer motivet en scen ur det verkliga livet och de avbildade personerna befinner sig därmed vid en måltid hemma hos den avlidna. Anhängarna till den begravningsrelaterade tolkningen tar i stället fasta på de litterära källorna. Dessa

berättar om anordnandet av en måltid för släkten vid hemkomsten efter begravningen. Bankettscenerna påstås därför utgöra ett slags abbreviatur av sådana måltider. En tredje tolkning av motivet hävdar att scenen är hämtad från livet efter detta och att den därmed reflekterar de avlidna personerna i deras nya hemvist.

Kroppsspråk

För att kunna bilda sig en förståelse av den visuella framställningen av äktenskapet är det viktigt att se på tre olika komponenter vid framställningen av mannen och kvinnan. Dessa består av kroppsspråk, klädedräkt och attribut. I nästan alla kulturer använder kvinnor och män olika kroppsspråk och det utgör därmed en viktig del vid definieringen av könsroller. Vissa av dessa skillnader kan ges en biologisk förklaring men de flesta lär vi oss tidigt i livet. Målare och skulptörer observerar och reproducerar kroppsspråk. Det går därför att använda framställningen av till exempel gester inom klassisk konst till att nå en ökad förståelse kring hur samhället fungerade.

En tydlig skillnad mellan mannen och kvinnan är den kroppsställning som de befinner sig i. Mannen ligger tillbakalutad på en *kline* medan kvinnan sitter bredvid honom på antingen en stol eller klinens fotända. Denna diskrepans kan tyckas vara banal men bottnar i ett hos grekerna djupt rotat normsystem. Införandet av sedvänjan att ligga till bords ledde nämligen till att man började nedvärdera sittandet som kroppsställning. De grekiska männen ansåg det vara ytterst opassande att kvinnor använde samma kroppsställning som man. Kvinnorna var i stället förpassade till en mindre statuspräglad ställning och detta återspeglas inte minst på bankettscenerna.

För det mesta intar mannen och kvinnan en lika central plats på bilden. Kvinnan framställs dock som mindre än mannen genom att hon ofta är avbildad från sidan medan mannen är avbildad frontalt. Att mannen är framställd frontalt gör att han tar upp mer utrymme. Det förekommer sällan beröring eller ögonkontakt dem emellan. Ibland är kvinnans blick vänd nedåt. Att sänka sin blick är en gest som signalerar blygsamhet och underkastelse. Det ger därmed ett osäkert och skyggt intryck. Men för det mesta är kvinnans blick vänd mot mannen. Mannens blick är däremot

Bankettscen från Kyzikos. (Johanna Fabricius, Die hellenistischen Totenmahlreliefs. Grabrepräsentation und Wertvorstellungen in ostgriechischen Städten, München 1999, Tafel 40a).

nästan alltid riktad mot betraktaren. Enbart några fåtal gånger är hans blick riktad mot kvinnan.

Kvinnan har ofta sina armar korsade eller hållna nära kroppen. På så vis tar hon inte upp så mycket utrymme och armarna fungerar nästan som en slags barriär. Lägre status visas ofta genom slutna kroppsställningar (som om man vill skydda sig själv från attack) och en kroppshållning som gör att den verkar mindre (och därigenom mindre av ett hot) än vad den verkligen är. Ibland sitter kvinnan i en annorlunda pose. Då lutar hon sig lite bakåt mot sin högra hand som fungerar som ett stöd mot klinken. Mannen har ett betydligt självsäkrare kroppsspråk. Ofta har han den vänstra armen lutad mot en kudde och den högra armen vilande i sitt knä. Därigenom framställs han i en avslappnad och relativt ”öppen” kroppsställning som indikerar dominans och överlägsen status.

Klädedräkt

Förutom mannens och kvinnans kroppsspråk är det även viktigt att se på de komponenter som utgör deras yttre konstruktion. Den grekiska klädedräkten uppvisar varianter som karakteriserar kön, ålder, samhällsställning, yrke och tillfällig sysselsättning. Ofta medverkar dräkten till att bygga upp den bild som en människa vill ge av sig själv till sin omgivning. Det är samtidigt en bild som människan av konvention kan sägas tvingas in i. På gravrelieferna kan de representerade normerna betraktas som en sorts "essens" av värderingar rörande den mänskliga kroppen hos vissa grupper i det dåtida samhället. Vi ser alltså hur de vill visa sig och se varandra, snarare än hur de faktiskt såg ut.

Männen är klädda i en mantel (*himation*) som täcker deras vänstra skuldra, vänstra arm och den nedre delen av deras kropp. Under manteln har de ofta en *chiton*, det vill säga en skjorta av linne eller ylle. Klädedräkten ger uttryck för rörlighet. Kvinnodräkten består i princip av samma plagg som mansdräkten. Men den varierar i fråga om drapering, stoff och utsmyckning. Kvinnorna är klädda i en *chiton* och ovanpå den har de en mantel (*himation*). Kläder och accessoarer kan användas till att skapa barriärer. Det märks inte minst i framställningen av kvinnans klädedräkt. Hennes rörelseförmåga begränsas av sättet på vilket dräkten är draperad runt armarna. Här ser vi hur dräkten formar ett för kvinnligheten bestämt beteende. Att dräkten sätter gränser för rörelseförmågan kan inte bara tolkas som hinder utan även som en indikation på värdighet och status. Dräkten blir därigenom en sociokulturell gränsmarkering i sin relation till andra kvinnliga dräkter och naturligtvis främst gentemot de manliga dräkterna.

Vanligtvis täcker manteln nacken och hjässan eller hela huvudet förutom ansiktet. I dessa fall fungerar manteln som en slöja. Precis som klädedräktens drapering vid armarna skapar slöjan en barriär gentemot andra människor. Ofta håller kvinnan i sin slöja med den vänstra eller högra handen. Det är dock svårt att avgöra om hon precis ska ta av sig slöjan eller om hon ska dra den framför sitt ansikte. Kanske vill hon med denna gest enbart markera att hon är en anständig kvinna som bär slöja? Slöjan har i den grekiska bildkonsten betydelse som rituellt plagg och är starkt förknippad med bröllopsceremonierna men den användes även vid sorg. Både män

och kvinnor beslöjade sig när de sörjde avlidna släktingar och i detta fall kan slöjan uppfattas som ett försök att dölja starka känslor.

Attribut

Attributen kan sägas förstärka och komplettera vad övriga kulturella kategorier som dräkt och kroppsspråk berättar om gestaltningen av en människa. Ofta utgör attributet en ”länk” människor emellan genom att man räcker ut ett föremål emot en annan person. Attributen har ofta en stark symbolisk karaktär. Det innebär att de betyder något utöver sin faktiska användning. De kan associeras till en viss person eller situation, eller till en viss relation mellan olika människor. Inom gravkonsten kan attributen läsas som symboler för de hedersamma dygder och kvalitéer som man ville hylla hos den avlidne.

Mannen håller ofta i någon form av dryckesbägare eller i en skål. Båda dessa föremål anknyter till förtäringen av mat och dryck. Ibland ges skålen en specifik betydelse genom att en orm sänker ner sitt huvud i den. Ormen är en vanlig symbol i kulten av de döda. Möjligen representerar ormen den avlidnas ande som stiger upp från underjorden för att delta vid begravningsbanketten. Ormen kan även symbolisera heroisk ära. Att en person ges en heroisk status innebär att han eller hon ses som halvt gudomlig. Tidigare hade man varit restriktiv när det gäller att tillskriva en person denna status men under hellenismen användes begreppet på ett relativt slentrianmässigt sätt. I gravreliefernas inskrifter tillskrivs en avliden person ofta heroisk status.

Kvinnans vanligaste attribut är ullkorgen och den symboliserar hennes uppgifter som äkta maka. Den viktigaste kunskap som grekiska män krävde av en hustru var bearbetandet av ull. Ullkorgen kan därför ses som en symbol för kvinnlig dygd och lydnad. Kvinnan håller aldrig själv i ullkorgen. Ofta är det en liten flicka bredvid henne som håller fram detta föremål mot kvinnan. Förutom ullkorgen händer det även att flickan håller fram andra slags behållare. I det antika Grekland associerades kvinnor ofta med olika typer av behållare. Detta föremål tycks ha haft ett flertal olika betydelser och som ägodelar kan de ha representerat ett hushålls rikedomar.

I ett fall håller kvinnan i en bladformad solfjäder. Det är vanligtvis en symbol som alluderar till bröllop men i detta fall indikerar den snarare att kvinnan är en luxuös individ. I något enstaka fall verkar det som om kvinnan håller i en bokrulle. Detta föremål står i stark kontrast till solfjädern genom att det framhåller kvinnan som en intellektuell person. Förvånande nog avbildas aldrig mannen med något liknande attribut. Under hellenismen var bilden av läsaren eller tänkaren mycket populär och på andra typer av gravreliefer framställdes mannen ofta som intellektuell.

Förutom mannen och kvinnan finns det i samtliga fall även en eller två stående personer närvarande på bankettscenerna. Dessa personer tolkas ofta som slavar. Denna tolkning grundar sig främst på att de är framställda i förminskad storlek. Slavarna utgör det viktigaste attributet inom den hellenistiska gravkonsten. Deras betydelse grundar sig i att det generellt sett ansågs vara en nödvändig del av det goda livet att alltid ha en slav redo att bära ens saker, ta emot order och så vidare. Kvinnan åtföljs alltid av en kvinnlig slav medan mannen blir upppassad av en manlig slav. Ofta håller pojken i ett dryckesrelaterat attribut och ägnar sig åt något som kan relateras till servering av vin. Hans aktivitet anknyter därmed till mannen som ju ofta är avbildad med ett dryckeskärl. Flickorna håller i en helt annan typ av attribut. I vissa fall håller de fram en ullkorg mot kvinnan och i andra fall håller de i en hög ask eller i ett skrin. Som tidigare påpekats associeras denna typ av föremål ofta med kvinnor.

Slutsats

Bankettscener kan sägas utgöra en visuell framställning av äktenskapet. Trots att dessa scener äger rum inom den privata sfären bidrar de knappast med en personlig bild av äktenskapet. Generellt sett ägnar sig detta motiv aldrig åt privata eller personliga angelägenheter utan enbart åt en offentlig presentation som förkroppsligar allmänt vedertagna normer och värderingar. Det resulterar i att framställningen av mannen och kvinnan ofta tar sig väldigt idealiserade och stereotypa uttryck. Under den hellenistiska perioden blev personlig extravagans en symbol för status. Framhållandet av en luxuös livsstil präglar framställningen av detta motiv. Inte minst närvaron av slavar är ett uttryck för denna typ av statusmarkering och även luxuösa attribut såsom kvinnans solfjäder kan räknas hit.

Under hellenistisk tid var Kyzikos allierad med det närliggande kungariket Pergamon. Denna allians resulterade i att kung Attalos I av Pergamon gifte sig med Apollonis från Kyzikos. Invånarna i Kyzikos var mycket stolta över detta och reste en staty till hennes ära. På statyns bas finns en inskrift som hyllar hennes *sophrosyne*, det vill säga hennes kvinnliga anständighet. Denna dygd gör sig även gällande när det gäller framställningen av kvinnan på bankettscenerna. Kvinnans kroppsspråk och draperingen av hennes klädedräkt signalerar i många fall att hon är anständig, det vill säga undergiven sin make och så gott som osynlig för alla utanför sitt hushåll. Inte minst skillnaden i kroppsställning indikerar att det existerar en skillnad i status mellan mannen och kvinnan.

Det är intressant att notera att kvinnan till skillnad från mannen aldrig avbildas med någon form av dryckesbägare och därmed inte deltar i förtäringen av mat och dryck. I stället åtföljs hon i många fall av attribut som syftar till kvinnlig lydnad och dygd. Samtidigt framställs hon i vissa fall som en intellektuell person genom att avbildas med en bokrulle. Trots det får man en känsla av att det enda syftet med hennes närvaro är att hon genom sin idealiserade skönhet och sin anständiga framtoning ska bidra med ära till sin make. Precis som slavarna är kvinnan underordnad mannen och även hon kan därför beskrivas som ett attribut. Detta ställer motivet i stark kontrast till de förbättringar som vissa kategorier av de grekiska kvinnorna upplevde under den hellenistiska perioden.

